

LINGVISTIK EKSPERTIZADA GENDER TAHLIL MUAMMOSI

Turdiyeva Shohzoda Jaloliddin qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: *Maqolada hujjat muallifining jinsini diagnostika qilish bilan bog'liq bo'lgan mualliflik ekspertizasi tasvirlangan. Muammoni gender tilshunosligining bilimlar bazasi, usullari va vositalari yordamida hal qilish taklif etiladi.*

АННОТАЦИЯ: *В статье описывается проблема автороведческой экспертизы, связанная с диагностикой пола автора документа, и предлагается решение данной проблемы с помощью применения базы знаний, методов и средств гендерной лингвистики.*

Abstract: *In article the problem of authorship's expertise connected with diagnostics of a sex of the author of the document is described. The solution of the problem with the help of the knowledge base, methods and means of gender linguistics is proposed.*

Kalit so'zlar: *mualliflik ekspertizasi, jins, jins turi, diagnostika vazifalari, erkaklar va ayollar nutqi*

Ключевые слова: *автороведческая экспертиза, пол, гендерный тип, диагностические задачи, мужская и женская речь*

Key words: *authorship's expertise, sex, gender type, diagnostics of a sex, men's and women's speech*

Zamonaviy lingvistik genderologiyaning mohiyati va uning rivojlanishining asosiy yo'nalishlari : tilni tizim sifatida o'rganish hamda erkak va ayollarning nutq xatti - harakatlarini o'rganishdir. Erkak va ayollarning og'zaki va yozma nutq xatti - harakatlarini o'rganishga bag'ishlangan gender tilshunosligi sohasidagi mavjud ilmiy ishlarining tahliliy sharhi E.I.Goroshko, T.V.Gomon, E.S.Oshchepkova, A.V.Kirilina, E.A.Zemskoy ilmiy izlanishlarida ko'rish mumkin. Mavjud ma'lumotlar mualliflik ekspertizasining ehtiyojlari nuqtai nazaridan baholanadi. "Gender turi" parametridan matn muallifining jinsini aniqlash muammosini aniqroq hal qilish imkonini beruvchi omil sifatida foydalanish imkoniyati, shuningdek, so'nggi ilmiy ma'lumotlarga muvofiq muallifning ekspertiza imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beruvchi omil sifatida qarash mumkin.

Ma'lumki mualliflik ekspertizasi doirasida ekspert bahsli matnni namuna bilan yoki ikkita bahsli matnni bir-biri bilan solishtirish uchun indentifikatsiya tadqiqotini o'tkazish uchun taklif qilinadi va natijada ushbu matnlar muallif

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

tomonidan yozilganmi yoki yo'qmi, deb qaror qiladi. Matn muallifining ayrim xususiyatlarini (jinsi, shuningdek, yoshi, ma'lumot darajasi va tabiati, kasbi va boshqalar) diagnostika qilish masalasi uning mualliflari bo'lishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasi juda keng bo'lgan yoki bo'lishi mumkin bo'lmagan hollarda paydo bo'ladi. Misol uchun, xo'jayin haqida salbiy ma'lumotni o'z ichiga olgan anonim xat uning qo'l ostidagilarning noma'lum doiralaridan biri tomonidan yozilishi mumkin. Bunday vaziyatlarda matnni tahlil qilish asosida aniqlangan har qanday ma'lumot katta ahamiyatga ega, chunki bu odamlarning ushbu doirasini cheklash imkonini beradi va ideal tarzda ma'lum bir shaxsga ishora qiladi. Bu xususiyatlardan biri muallifning jinsidir. Muallifning jinsiga tashxis qo'yish zarurati tug'lsa, gender tilshunosligi hozirgi izdoshlari tomonidan kamtarona yangi deb atalgan, ammo aslida juda katta bilimlar bazasini yaratgan zamonaviy tilshunoslikning yo'nalishlaridan biri bo'lgan mualliflik tajribasiga yordam beradi.

Jinsning til va nutqdagi ko'rinishlari haqida qisqacha to'xtalib o'tishga harakat qilamiz. Erkak va ayol nutqining turlicha kuzatuvlari antik davrdan mavjud bo'lgan. Gender tilshunosligi o'zining zamonaviy variantida feministik tilshunoslik va til tanqididan kelib chiqadi. A.V. Kirilining fikricha "Feminizm g'oyalari ko'ra, zamonaviy ong (demak, til) erkak mafkurasi g'oyalari va qadriyatlari, uning erkaklik xususiyatlari ustuvorligi, mantiqiyliqi, ratsionalligi bilan shu bilan birga ayollarning obyektivligi bilan to'yingan. Chunki erkak va ayol dunyoni boshqacha ko'radi, boshqacha fikrlaydi va shunga mos ravishda tilni boshqacha qo'llaydi" [6]. Bu g'oyadan gender tilshunosligida ikki guruh muammolarni o'rganuvchi ikki yo'nalish shakllanadi.

1. Til va unda jinsning aks etishi: nominativ tizim, leksika sintaksis, jins kategoriyasi va boshqalar.

2. Erkaklar va ayollarning nutq xatti-harakatlari, tipik strategiya va taktikalar, leksika birliklarining jinsga xos tanlovi, muloqotda muvafaqqiyatga erishish yo'llari ta'kidlangan.

Albatta, muallif ekspertizasining ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, bizni ikkinchi yo'nalish ko'proq qiziqtiradi. Ta'kidlash joizki, bu yo'nalish, umuman olganda, gender tilshunosligi kabi, fanlararo xususiyatga ega va shuning uchun fan, psixologiya, sotsiologiya, antropologiya, neyrofiziologiya va boshqalarning turdosh sohalaridan bilimlarni faol jalb qiladi. Rossiyada gender tilshunosligi taxminan XX asr oxirlarida paydo bo'la boshlagan. Erkak va ayol nutqi xulq-atvorining xususiyatlarini tavsiflovchi birinchi va eng diqqatga sazovor ishlardan biri bu Zemskaya va boshqalar tomonidan yaratilgan "Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании" [5], unda erkak va

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

ayol nutqini til darajalariga muvofiq ketma-ket tekshiradi: fonetik, morfologik, leksik, sintaktik jihatdan kuzatishib, suhbatlar olib borishadi. Bir qarashda, og'zaki nutq kuzatuvlariga asoslangan ushbu ish yozma hujjat muallifining jinsini aniqlash uchun hech qanday ahamiyatga ega emasdek ko'rinishi mumkin, ammo bir qator kuzatishlar ushbu ilmiy ishni matn muallifini aniqlashda o'z xizmatini o'tashini isbotladi. Shunday qilib, mualliflar tomonidan ko'proq muloyim va to'g'ri shakllardan, shu jumladan to'g'ridan - to'g'ri imperativ konstruktsiyalar o'rniga bilvosita so'rovlardan foydalanish istagi yuqori organlarga murojaat qilish matnlarida nomoyon bo'lishligi mumkin. Bir misol keltiramiz: "Jamoani o'zboshimchalikdan himoya qilishingizni jamoaga ertangi kunga ishonch bildirishingizni so'raymiz. Bu holatni ko'rib chiqishingizni astoydil so'raymiz" (1-matn); "Agar siz hech bo'lmaganda yarmini o'zgartirmasangiz, biz yuqori tashkilotga yozamiz va ish tashlashga chiqamiz" (2-matn). 1-matn muallifining odobli kategoriyali bo'lmagan formulalardan foydalanishga bo'lgan istagi ayol nutqining o'ziga xos xususiyatidir. Aksincha, 2-matn muallifining qat'iyiligi (tahdid yoqasidagi ultimatum) erkak uslubining nomoyonidir. Aslida matn muallifi 1 nafar ayol va 2 nafar erkak. Zemskeya va boshqalar tomonidan ta'kidlangan ifodali, ayniqsa stilistik jihatdan qisqartirilgan vositalardan foydalanish tendensiyasi, erkaklar tomonidan ataylab nutqni qo'pollashtirish aniq misollarda ham o'z aksini topadi.

Ayollar matnlariga nisbatan erkaklar matnlarda ko'proq grammatik xatolar kuzatilish xususiyatini ta'kidlagan E.I. Goroshko ijodida yozma nutqning o'zi o'rganilgan. [3] Natijada erkak va ayol nutqining indentifikatsiya belgilarining asosiy va qo'shimcha ro'yxatlari tuzildi. Asosiy ro'yxat quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- erkaklar matnlari ayollarga qaraganda ancha qisqa;
- erkaklar qisqaroq jumladan foydalanadilar;
- erkaklar matnida xatolar ko'proq;
- erkaklar nutqida ayollarnikiga qaraganda ko'proq ot va sifat mavjud, lekin fe'l va ravishlar juda kam;
- erkaklar sifat va egalik sifatlarni ko'proq ishlatishadi;
- sifatlari asosan ijobiy ma'noda qo'llaniladi;
- erkaklar nutqida ratsionalistik baholar ustunlik qiladi;
- hissiy baholashlar kamdan-kam uchraydi;
- juda ham kamdan-kam hollarda ijtimoiy odamlar mavzuning axloqiy tomonidan ko'ra ko'proq estetikani ajratib ko'rsatishadi;
- erkaklar faol ovozda nomukammal fe'llardan foydalanishni afzal ko'rishadi;

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

- erkaklar nutqi ko'proq izchil;
- erkaklar so'roq va undov jummlarni kamroq ishlatadilar;
- to'liq bo'lmagan jummlar kamroq uchraydi;
- teskari so'z tartibidagi gaplar erkaklar nutqida oz qo'llaniladi;

Ayol yozma nutqining belgilari ro'yxati ko'rsatilgan ro'yxatning oyna tasviridir. Qo'shimcha ro'yxat quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

- erkaklar grammatik va leksik darajadagi matnlarda ko'proq xatolarga ega;
- mavhum otlar erkaklar nutqida, konkretlar esa ayollar nutqida ko'proq uchraydi;
- erkaklar imperativdan ko'proq foydalanishadi;
- ayollar nutqida xohish-istak, erkaklar nutqida buyruq mayli ko'p uchraydi;
- ayollar tobe bog'lovchili murakkab gaplarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llaydilar, erkaklar nutqida murakkab sintaktik yaxlitlik tarkibida tobe bo'laklar ko'proq uchraydi;
- erkaklar nutqida ko'proq kirish konstruktsiyalari mavjud.

Natijada E.I.Goroshko shunday xulosaga keladiki, bunday ro'yxatlarni tuzish imkoniyati ma'lum darajada erkak va ayol yozuv uslublari o'rtasida farq borligini isbotlaydi. Aniqlangan farqlar ehtimollik xususiyatiga ega, chunki tilda faqat ayollar tomonidan ishlatiladigan tuzilmalar, shuningdek, faqat erkaklar tomonidan ishlatiladigan tuzilmalar mavjud emas, xuddi tilning alohida ayol va erkak variantlari mavjud emasligidek. Biroq, lingvistik vositalardan foydalanishning ma'lum tendensiyalari va shunga mos ravishda nutqning odatda ayol va odatda erkak xususiyatlari haqida gapirish mumkin. E.I.Goroshko ishidagi asosiy va qo'shimcha xususiyatlar ro'yxati o'rtasidagi farq boshqa mualliflarning asarlarida aniqlangan hodisalar bilan bog'liq.

A.V.Kirilina farqlashning qonuniyligi haqida gapirib, erkaklar va ayollar nutq uslubining ma'lum xususiyatlari, ikki darajada nomoyon bo'ladi, u shartli ravishda birinchi va ikkinchi darajali alomatlar deb ataydi. Xususiyatlarning shunga o'xshash taqsimoti T.V.Gomon va E.S.Oshchepkova ishlarida ham qayd etilgan. A.V.Kirilina olib borgan izlanishlarida aniqlangan birinchi tartib belgilari aniqroq belgilarni o'z ichiga oladi. Ularni to'g'ridan - to'g'ri nutq aloqasi davrida sezish mumkin: uzilishlar, nutq davrining davomiyligi, bayonotning kategoriyaligi va nutq akti turini tanlashda, suhbat mavzusini boshqarishda u bilan bog'liq afzalliklar va boshqalar. Ikkinchi tartib belgilari nutqning xususiyatlarini o'z ichiga oladi, ularni aniqlash maxsus statistic protsedurani talab qiladi: nutqning ayrim qismlarini, sintaktik konstruktsiyalarning zarralarini ishlatish chastotasi. Birinchi tartib belgilari ko'roq erkaklar va ayollarning ijtimoiy ro'llarini aks ettiradi, ikkinchi

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

tartib belgilari esa ularning genetik xususiyatlarini aks ettiradi. Gormonal, genetik va boshqa belgilar alomatlari bir yoki boshqa jins vakillari uchun intensevlik darajasi bir xil emas. Bundan tashqari, birinchi va ikkinchi darajali alomatlar o'rtasidagi aniq farq hozircha mumkin emas. Birinchi va ikkinchi darajali (yoki T.V. Gomon ta'kidlaganidek, yuzaki va chuqur) alomatlar (belgilar) o'rtasidagi farq boshqa shaxs nutqiga taqlid qilish muammosi bilan chambarchas bog'liq. [2] E.S. Oshchepkova mualliflik ekspertizasida mavjud ushbu muammoni hal qilishga urinib, eksperimental tadqiqot o'tkazdi, unda sub'ektlar "erkaklik-ayollik" shkalasi bo'yicha sinovdan o'tkazildi, jinsi biologik jinsga mos kelmaydiganlar esa keying tajribadan chetlashtirildi. Barcha sub'ektlardan taklif qilingan mavzulardan biri bo'yicha 3ta matn yozish so'ralgan: birinchisi o'z nomidan, ikkinchisi qarama-qarshi jins vakili nomidan, uchinchi esa xuddi shu jinsdagi boshqa shaxs nomidan. Eksperiment dizayniga ko'ra, birinchi matnni yozishda sub'ektlar ataylab gender rolini o'ynamagan (bir yoki boshqa shaxsga tegishli xulq-atvor namunalari to'plami). Ikkinchi matnni yozishda ular qarama-qarshi jinsning yozuv uslubiga taqlid qilishlari kerak edi, uchinchi holatda, ular biologik jinsga mos keladigan situation gender rolini o'ynashlari kerak edi. Qabul qilingan matnlar massivlarini tahlil qilib, E.S. Oshchepkova o'zidan oldingi olimlarning xulosalarini tasdiqlovchi va olingan ma'lumotlarni o'z g'oyalari bilan boyitgan quyidagi tezislarni ilgari suradi: "erkak" va "ayol" yozish uslublarining biologik (miya tuzulishi, gormonal darajalar va yuzaga kelgan hissiy va kognitiv jarayonlar) va ijtimoiy (ijtimoiy ro'llarning shakllanishi) xususiyatlarining mavjudligi. Erkak va ayol nutqining xususiyatlari orasida birinchi va ikkinchi darajali alomatlar (belgilar) deb ataladigan belgilar mavjud: birinchi darajali belgilar, qoida tariqasida tan olinmaydi va insonning ijtimoiy rolga bog'liq emas, shuning uchun ularga taqlid qilish qiyinroq va muallifning jinsini aniqlash ehtimoli kattaroqdir. Ikkinchi darajali belgilar tashuvchining ongida mavjud bo'lgan tilni, erkak va ayol yozuv uslublari haqida g'oyalarni amalga oshiradi va taqlid qilinishi mumkin. Ongli ravishda aktualizatsiya (rol o'ynash) bilan bir yoki boshqa jins, erkak yoki ayol nutqining belgilari kuchayadi. Shunday qilib, matnda erkak yoki ayol nutqi bilan an'anaviy tarzda bog'liq bo'lgan ba'zi belgilarning bo'rttirilishi, chiqib ketishi qarama-qarshi jinsdagi shaxsning so'zlariga taqlid qilish belgisi sifatida qaralishi mumkin. Chuqur va yuzaki belgilar o'rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qilish asosida ham xuddi shunday xulosaga kelish mumkin [7]. Masalan, erkak nutqining belgilari chuqur darajada, ayol nutqi esa yuzaki darajada nomoyon bo'lganda biz E.I. Goroshkoning muallifning nafaqat nutqi, balki uning jinsi, ijtimoiy mavqei, kasbi, ta'lim darajasi kabi boshqa omillar ham ta'sir qiladi, degan fikrni alohida ta'kidlaymiz. [4] Erkak va

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

ayol nutqining xususiyatlari turli ijtimoiy qatlamlar vakillari tomonidan yozilgan matnlar materiallarida muayyan xarakterli xususiyatlarni doimiy kuzatish, tasdiqlash va konkretlashtirishni talab qiladi. Xulosa qilib aytganda, matnda muallifning jinsini diagnostika qilishdagi eng muhim, bizning fikrimizcha, muammolardan biriga murojat qilmoqchiman. Agar matn nafaqat jinsni, balki boshqa ko'plab narsalarni, shu jumladan insonning psixologik xususiyatlarini aks ettirsa, jinsi biologik jinsga mos kelmaydigan matnlarga qanday xususiyatlar xosdir? Bunday holda, biz noan'anaviy jinsiy orientatsiyaga ega bo'lgan odamlar haqida emas, balki psixologik ko'rinishlari, masalan, muloqot uslubi jinsiga to'g'ri kelmaydiganlar haqida. Ushbu muammoni hal qilish, bizning fikrimizcha, gender turi kabi parametrdan foydalanishdir. Sotsial-psixolog S. Bem tomonidan taklif qilingan tasnifga muvofiq " Gender submadaniyati to'rt turdagi shaxslar tomonidan namoyon bo'lishi mumkin: erkak shaxsining erkaklik xarakteri ayollarga nisbatan ustunligi holatidagi psixologik xususiyatlar ; ayol kishining psixologik ko'rinishlari erkaklarnikidan ustunligi bilan tavsiflangan shaxs; aniq erkak va ayol psixologik xususiyatlariga ega bo'lgan shaxs (androgen tip); erkak va ayol xususiyatlarining past darajada nomoyon bo'lishi bilan ajralib turuvchi shaxs (differentsiatsiyalanmagan tip)" [1].

O.G. Troitskaya so'zlariga ko'ra: "Ayol submadaniyatiga mansubligini ko'rsatish uchun odamlar ko'pincha o'z nutqini sifatlar bilan to'ldiradilar. Erkak shaxslar esa, o'zlarining submadaniyatini anglatib, qopol, haqoratli so'zlardan foydalanishga moyil" [8]. Shu munosabat bilan shuni ta'kidlash kerakki, gender-kommunikativ munosabatlarning odamlarning xulq-atvorini idrok etishini xatti-harakatlarning o'zi bilan aralashtirish muammolari tufayli jamiyatning aksariyat a'zolari erkaklarni haqoratli so'zlarga ko'proq moyil deb bilishadi. Biroq, haqoratli so'zlarni ishlatishda erkaklar va ayollar farqlaridan ko'ra ko'proq o'xshashlikni ko'rsatish mumkin, ya'ni bu jinsni aniqlash masalasidir. Ayol kishilar, umuman olganda, yorqinroq hissiylik, g'amxo'rlik, xushmuomalalik bilan ajralib turadi. Garchi ko'plab tadqiqotlar ayollarni erkaklarga qaraganda tabassumga ko'proq moyil deb hisoblasa-da psixologlar bu og'zaki bo'lmagan xatti-harakat ham gender identifikatori bilan bog'liq degan xulosaga kelishdi. Bu do'stona munosabatning nomoyon bo'lishi, shuningdek, muloyimlik va qalbning iliqligi tabassumga moyillikni anglatadi. Erkak shaxslar, aksincha, faolroq va kuchli, nizolarga moyil bo'lib, ular yuqori o'ziga ishonch, mustaqillik, qat'iyatlilik va qo'shimcha ravishda maqsadga muvofiqlik bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, ba'zi olimlarning so'nggi tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatdiki, erkaklik odatda shaxsning yuqori darajadagi o'zini o'zi ta'minlashi va cheklanishi bilan bog'liq

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

bo'lishiga qaramay, ushbu submadaniyat bir qator kamroq jozibali fazilatlar bilan ham ajralib turadi, shu jumladan, tajovuzkorlik bilan.

Shunday qilib, ko'pincha erkaklik umuman erkak nutqiga xos bo'lgan xususiyatlarni kuchaytiradi va ayollik ayol nutqiga xos bo'lgan xususiyatlarni kuchaytiradi. Ayrim hollarda qarama – qarshi jins vakillarining xususiyatlarining ustunligi nutqqa shu jinsga xos xususiyatlarni kiritadi. Biroq, ko'pgina xususiyatlar, ayniqsa og'zaki va yozma matnlarning semantik tashkil etilishi bilan bog'liq bo'lganlar yetarli darjada batafsil va ishonchli tarzda tavsiflanishi mumkin bo'lgan sakkiz xil jinsdagi til shaxsi haqida gapirishga imkon beradi. "Gender turi" parametrining "gender parametri" bilan bir qatorda qo'llanilishi va ishlab chiqilishi, bizningcha muallif ekspertizasini yanada aniqroq qilish bilan birga uni kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Бем, С. Л. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С.Л. Бем. – М.: РОССПЭН, 2004.
2. Гомон, Т.В. Судебно-автороведческая экспертиза текстов документов, составленных с намеренным искажением письменной речи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992.
3. Горошко, Е.И. Мужской и женский стили письма [Электронный ресурс] : Словарь гендерных терминов на Open Women Line. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/283.htm>. – Загл. с экрана.
4. Горошко, Е.И. Особенности мужского и женского вербального поведения: (психолингвист. анализ) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.И. Горошко ; РАН. Ин-т языкознания. – М., 1996.
5. Земская Е.А., Китайгородская М.А., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи // Русский язык в его функционировании. Под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. М.: Наука, 1993.
6. Кирилина, А.В. Гендер: лингвистические аспекты / А.В. Кирилина. – М., 1999.
7. Ощепкова, Е.С. Идентификация пола автора по письменному тексту (лексико- грамматический аспект) : автореф. ... дис. канд. филол. наук. – М., 2003.
8. Троицкая, О.Г. Гендерные особенности коммуникации // Проблемы межкультурной коммуникации. - Иваново, ИГХТУ, 2000. - С. 374-380.